

ЕЗИКОВИТЕ КОНТАКТИ И ТЕХНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Иля Златанов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Редица учени, както и широк кръг неспециалисти си задават въпроса дали българският не е език от креолски тип, т.е. продукт на непълно усвояване от страна на носители на други езици? В статията се анализира историята на възникване и характерните черти на пиджин и креолските езици в съпоставка с езиковите съюзи.

Ключови думи: езикови контакти; пиджин и креолски езици; езикови съюзи; Balkan sprachbund

Българският език заема своеобразно място в славянското езиково семейството. При преобладаване на славянска лексика, граматичният строй на българския език рязко се отличава от останалите славянски езици: развита система от глаголни времена и наклонения при загуба на падежите и замяната им с предложни конструкции. Всъщност аналитизмът на българския стига още по-далеко: такива синтетични глаголни форми като инфинитив, причастия и деепричастия се заменят с конструкции, състоящите се от служебна дума и лични форми на глагола.

Отдавна е забелязана близостта в граматиката между българския и другите балкански езици, на първо място румънски и албански. Доколкото албанци и власи са били част от населението на българската държава, редица неспециалисти, но и лингвисти, далечни от тази тясна област, си задават въпроса дали българският не е език от креолски тип, т.е. продукт на непълно усвояване като втори език от страна на носители на други езици? Точно затова се налага да припомним основните разлики между креолизация и езиков съюз.

Възникването на креолски езици и създаването на езикови съюзи се извършва при различни условия. Пиджин-езици възникват сред разноезични колективи, които нямат общо средство за комуникация. Понеже комуникация все пак е необходима, един от езиците, които не са родни за носителите, поема функциите на средство за комуникация. В повечето от известните случаи това е езикът на някоя колониална държава – английски, френски, португалски.

Езикът е изчистен от всичко, което не е абсолютно необходимо. Лексиконът е доста по-беден от суперстратния и адстратните езици. За сметка на това значенията на думата се разширяват така, че покриват много от значенията на редица самостоятелни лексеми в езика източник. Така например английската дума *grass* ‘трева’ в езика ток-писин в Папуа Нова Гвинея е заета във формата *gras* и означава ‘нещо, което расте’:

Gras bilong het – *трева на глава* ‘коса’

Gras bilong maus – *трева на уста* ‘мустаци’

Gras bilong pisin – *трева на птица* ‘пера’

Gras bilong solwara – *трева от солена вода* ‘водорасли’

Пиджин-езикът изпълнява ограничени функции и се използва само в определени практически области. При пиджините езикът няма твърди правила, фразата се оформя според случая и уменията на говорещите. Първите езици на Земята ще да са приличали на пиджини: почти изцяло лексика, синтаксисът ще се появи по-късно. Примерите за деца, които в ранното детство са били изолирани от човешко общуване, като че ли потвърждават този извод. Те никога не могат да усвоят принципите на граматиката и говорят с фрази от типа „Ябълка сок купи магазин“.

По сходен начин функционира *Tâu Vôi* – пиджин във Виетнам, базиран на френски: *Moi faim* букв. *Мене глад* ‘гладен съм’, *Moi tasse мене чаша* ‘моята чаша’, *Vous pas argent moi stop travail* *Вие не пари, мене спира работи* ‘ако не ми платите, няма да работя’.

В следващите поколения, когато носителите не знаят никакъв друг език освен пиджина, се извършва процес на креолизация: езикът си изработва твърди правила и се превръща в роден език, подобен на всеки традиционен некреолски език. Но това, че креолският език е възникнал въз основа на пиджин, остава ясни и неопровержими следи. Опростяването на езиковата система се извършва на всички нива: фонология, лексика, граматика. Например в хаитянския креолски вместо френското *cuire* „готвя“ се използва изразът *mwep fè manje* от фр. *je fais à manger* „аз правя за ядене“. Формите на френското спрежение са загубени: френският инфинитив е обобщен, а значенията на различните лица, времена и наклонения се обозначават с различни маркери. Във френски *nous étudi-ons toujours* „ние винаги учим“ глаголното окончание маркира първо лице мн.ч. сегашно време. В хаитянската съответка *nou toujou etidye* глаголът е в изходна форма. Лицето и числото се маркират от личното местоимение *nou* ‘ние’, а времето се подразбира от наречието *toujou* ‘винаги’.

При възникването на езикови съюзи социолингвистичната ситуация е различна. Няма доминиращ общ език (лингва франка), използват се различни езикови стратегии. Разните етноси живеят близо един до друг или даже смесено в едни и същи селища, а родният език си остава важен белег на етническа принадлежност. Хората ежедневно са в досег с различни езици. Както Густав

Вайганд описва ситуацията в Битоля преди повече от сто години, *български и турски са повсеместно разпространени. Власите, особено мъжете, освен майчиния си език знаят български и гръцки, а много от тях също турски и албански.*

В такава ситуация не възникват пиджин-езици, защото носителите на всеки език имат достатъчно контакти с кой да е език, който им е нужен за общуване. Хората придобиват различна степен на билингвизъм или многоезичие. Знанието на езици се смята за ценно качество. В спомените си Марко Цепенков разказва за баща си:

За чудо големо, беше го научил алфавита до една недела и му пишал една книга на аджиата, како поздравление по гръчкѝ, влашкѝ, каравлашкѝ, арнаутцкѝ, турцкѝ знаеше да сборуа фарси и сърбцкѝ векѝе — цел сърбин беше — и му го дал на аджиата (влашки — аромънски, каравлашки — румънски).

Засилената употреба на втори език при билингвите може да повлияе и върху родния език, дори когато той се използва в едноезична среда. Но чуждоезиковото влияние се отразява косвено; паралелизмите се осъществяват със собствен езиков материал, а не чрез директно заемане.

Например паралелизмът между членната форма и относителните местоимения в български и в гръцки се образува по сходен начин: в гръцки език относителните местоимения приличат на „членувани“ въпросителни. Определителният член за мъжки род *ὁ* е омофонен на префикса в относителните местоимения: *ὁπου* ‘където’ (*που* – къде), *ὁποῖος* ‘който’ (*ποῖος* – кой) и др. Двата езика имат огледални съответствия: предпоставен член и относителни местоимения чрез префиксация в гръцки и постпозитивен член и суфигирани относителните местоимения в български.

По време на Османската империя няма вътрешни граници. Етносите се определят не по територия, а по религия или поминък. Например българите са земеделци, гръците – търговци, а албанци и власи са чергаруващи овчари. Когато отседат в градовете, куцовласите стават механджии или бакали. Обмяната на стоки и услуги предполага общуване на различни езици.

Взаимодействието между балканските народи обхваща не само езика, но фолклора, традициите и обичаите. Съжителството на българи, власи, албанци и гърци води до паралелно развитие на езиците им.

Говорните навици до известна степен се уеднаквяват. За така наречения северен вокализъм в гръцките говори е характерна редукцията на неударените гласни */e/* и */o/* в */i/* и */u/*, както твърдото, веларизирано произношение на звука *[ɣ]* – явления, характерни за български. Българският е единственият славянски език, в чиято фонология присъства звук */ъ/* – също като в румънски и албански. Румънците придобиват славянския навик да йотуват */e/* в началото на думата: *Elena* и *este* се произнасят */йелена/* и */йесте/*. В много български и сръбски диалекти изпада звук */x/*, който в латински е изчезнал още в Антич-

ността и не е характерен за домашните думи в романските езици. От друга страна, контактите с гръцки, книжовната традиция и многобройните заемки от чужди езици ограничават разпространението на този процес и звукът /х/ е реинтродуциран в книжовните румънски и сърбохърватски.

Има и други аналогии, както и обща лексика (*кутия, ливада, даскал, боя*). Под влияние на български думата *lună* в румънски започва да означава едновременно *месец* и *месечина*. В български думата *време*, освен значението ‘продължителност на действието, измервана с часове, дни и т.н.’, развива и значение ‘атмосферни условия’ – също като романските езици (фр. *temps*, ит. *tempo*, рум. *timp*). Съвпадат и много пословици, поговорки и фразеологизми.

В граматиката промени се натрупват по-бавно и невинаги намират отражение в писмените извори. Това може да се илюстрира с един добре документиран факт от историята на английския език.

Смята се, че т.нар. *do-support* в английски се е настанил под влияние на келтските езици. Става дума за употреба на служебния глагол *do* ‘правя’ в отрицателни и въпросителни конструкции: *John does not swim* (вместо **John swims not*) и *Does John swim?* (вместо **Swims John?*). При говорене на английски келтите просто са пренасяли навиците на родния език.

Първите случаи на употреба на глагола *do* в отрицателни и въпросителни конструкции са засвидетелствани през средноанглийския период, в началото на XIV век. У Шекспир се редуват конструкции със и без *do-support*: „*I know not how I lost him*“ (Отело) и „*Why do we hold our tongues?*“ (Макбет). Въвеждането на книгопечатането през XV век способства за стандартизирането на езика. От XV до края на XVIII век тези дублетни форми съществуват съвместно и чак през XIX век твърдо се налагат конструкциите с *do*.

На Балканите междуетническите контакти благоприятстват за езикова интерференция. В края на старобългарския период се развива постпозитивният определителен член в български. Той става характерен също и за албански и румънски (*вълк-ът*, алб. *ujk-и* рум. *lup-ul*).

Още в среднобългарски дателният падеж се използва вместо родителен в посесивна функция (храмъ молитвѣ, врътъпъ разбоиникомъ). Като следствие, дателните форми на личните местоимения започват да се използват вместо притежателни местоимения (да ходатъ пѣ всеи хѣрѣ царства ми). Посесивно значение е характерно и за сръбските дателни местоимения: *Je li њему земља Босна?* В съвременния български и в румънски косвеното допълнение при глагола и притежателя при името се изразяват с един и същи предлог (*давам книгата на Иван – книгата на Иван е интересна; Îi dau cartea lui Ion – Cartea lui Ion este interesantă*). В гръцки пък родителният падеж излиза функциите на дателния, но и там сега предлогът е еднакъв.

В среднобългарски има засилена употреба на предложно-падежни конструкции за сметка на безпредложните падежи. Съчетанието „на“ + вините-

лен падеж е предпоставка за бъдещото налагане на акузатив след всички предлози, което, от своя страна, предхожда преминаването на конструкцията в т. нар. „обща форма“. В съвременния български език падежите вече са отмрели, в другите балкански езици употребата им е редуцирана и синтактичните отношения се изразяват с предлози. За да се разграничат субектът и обектът, в повечето балкански езици допълнението се дублира с лично местоимение (напр. вълкът *го* изяде агнето).

Отмирането на разликите между *ubi* и *quo* (стб. камо – къде) води до смесването на винителен и местен падеж след предлозите в и на: въ домъ (вм. домоу) оѣа моего обители многы сѣтъ. Еднаквото изразяване на местоположение и посока е общ балканизъм. Има го и в някои сръбски говори (*Овце су му на ливаду* вм. книжовното *на ливади*).

Жителите на преходните „торлачки“ говори в Сърбия срещат големи трудности при налучкването на правилния падеж в сръбския книжовен език. В тази връзка, Бранислав Нушич описва случката със свой съученик Станой:

Един следобед, по велики пости, той вдига ръка и моли:

– Молим, господине, да идем у авлии (на двора, т.е. „по вънка“).

– Ще кажеш това изречение правилно, и тогава ще те пусна!

Станой се притесни, заозърта се и отчаяно повтори:

– Молим, господине, да идем у авлии!

– Кажи го правилно и ще те пусна!

Станой почна да се поти и превива, кое заради падежа, кое заради неволята, заради която молеше да излезе. Другарите му шепнат и подсказват, а той се изпоти, зачерви се, вдигна единия си крак и го уви около другия, и накрая изкрещя: У авлију!

– Добре, сега вече е правилно, можеш да излезеш!

– Е, сега вече е късно – отговаря Станой, целият подгизнал.

За среднобългарски и другите балкански езици е обща засилената употреба на „искам“ (хотѣти) като спомагателен глагол, чрез който започва да се образува бъдеще време. В гръцки частицата за бъдеще време *tha* произлиза от *thelo*, а в албански **do** от *deshiroj* – и в двата езика глаголът означава „искам“. На тази база развиват нови глаголни времена: бъдеще в миналото (*цях да пиша*), бъдеще предварително (*ще съм писал*) и бъдеще предварително в миналото (*цях да съм писал*).

Бъдеще време в миналото в новобългарски конкурира с условното наклонение. Значението на условно наклонение се свързва предимно със сложни изречения с подчинено условно: „*Цях да дойда, ако ме беше поканил*“. В граматиките на другите балкански езици, румънски и гръцки, бъдеще в миналото се третира като условно наклонение.

През среднобългарския период като алтернатива на инфинитива зачестява употребата на конструкцията да плюс лична форма на глагола – мое

брашно естъ, да сътвориъ воляж пославшаго ма. По-късно в някои говори пълният инфинитив се използва само като отглаголно съществително (*вода за питуи, сапун за мити, игла за шити*). Интересна аналогия предоставя румънският език, в който нормативни са само формите на съкратения инфинитив, а старият пълен инфинитив има значение на отглаголно съществително (*iubi* ‘обичам’, *iubire* ‘обич’). В новобългарски да-конструкцията измества инфинитива, а съкратеният инфинитив функционира в ограничен брой конструкции (*не мога ти каза, недей вика, до-ще мачка за погачка*). Отпадането на инфинитива е характерно и за такива небалкански в лингвистичен смисъл езици, като турските диалекти в България или сръбски. В книжовния сръбски бъдеще време се образува с помощта на пълен или съкратен инфинитив (*ћу радити* или *радићу*). Но в разговорната реч на сърбите широко се използват да-форми: *Све ће да уради само да се за њега чује*. По натрупването на да-конструкции жителите на бивша Югославия лесно разпознават сърбите: *Хтео бих да дођем да те питам да идемо*.

Ограничаването на неличните форми на глагола (инфинитив, причастия и деепричастия) в балканските езици води до засилената употреба на финитни глаголни форми, ср. бълг. *не говори без да видиш*, гр. *μην μιλάς χωρίς να βλέπεις*, рум. *nu vorbi fără să privești* срещу деепричастните форми в хърватски (*ne pričaj ne vidjevši*) или турски (*görmeden anlatma*).

В български, гръцки и в останалите балкански езици относителните изречения могат да се въвеждат с универсален неизменяем маркер от типа *Човекът, дето беше с нас* / *Ο άνθρωπος που ήταν μαζί μας*.

В югозападните краища на българското езиково землище българският език се намира в непосредствен досег с аромънски, гръцки и албански. Югозападните говори имат редица особености, които не са навлезли в книжовния език. Такива са например употребата на предлога от в посесивна функция (*от брат ми синот*) и в партитивна функция (*имам си и от брашънце, и от масълце*), аналогично на романския *de*; маркирането на прякото допълнение при лица с предлог (*Го видоф на Иван*) – особеност, обща с румънски (*L-am văzut pe Ion*). В редица южни говори миналото деятелно причастие е заменено със страдателно (форми като *умрян, заспан, отиден*) – в романските езици има само страдателно минало причастие. Такива форми участват в образуването на сложни минали времена: *Бидена си во Австралия?* — *Не, никогаш не сум бидена таму*. За охридския диалект са характерни перфектни и плюсквамперфектни форми със спомагателен глагол *имам*: *Си казал греховите цо имал сторено; Тие ми я покажаа, но яс веке я имав видено*. *Имам-перфект* е характерен за гръцки, албански и аромънски.

И така, при образуване на езикови съюзи най-характерно е многоезичие при запазване на майчиния език като важен белег за принадлежност към етноса. Креолски езици не се образуват, но етническите контакти водят до пара-

лелно развитие на езиците. Всеки език и диалект има индивидуален профил на паралелизмите. Най-много балканизми има в български и особено в юго-западните му говори. Така наречените торлачки говори в Източна Сърбия, Западна България и в северната част на Северна Македония имат по-малко балканизми. Балкано-романските езици (румънски, мъгленски влашки, аромънски), както и албански, споделят повечето балканизми. Гръцкият е доста балканизиран, но съхранява и някои небалкански черти (препозитивен член, запазени падежи).

ЛИТЕРАТУРА

- АСЕНОВА, П., 1989. *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*. София.
- БЕЛИКОВ, В. И., 1998. *Пиджини и креолските языки Океаний: социолингвистическият очерк*. Москва: Наука.
- КЪНЧОВ, В., 1900. *Македония. Етнография и статистика*. София: Проф. М. Дринов.
- ДЕСНИЦКАЯ, А. В., 1968. *Албанският език и неговите диалекти*. Ленинград: Наука.
- ЦЕПЕНКОВ, М., К., 1998. *Фолклорно наследство*, Том 1. София: Проф. Марин Дринов.
- МИХЕЕВА, Н. Ф., 2014. Пиджини и креолските языки: перспективи на развитие. *Вестник на Руския университет на дружбата на народите*, vol. 1, no. 2.

REFERENCES

- ASENOVA, P., 1989. *Balkansko ezikoznanie. Osnovni problemi na balkanskia ezikov sayuz*. Sofia. [In Bulgarian]
- BELIKOV, V. I., 1998. *Pidzhiny i kreolyskie yazyki Okeaniy: sotsiolingvisticheskiy ocherk*. Moskva: Nauka. [In Russian]
- CAPIDAN, T., 1925. *Meglenoromânii*. Bukuresti.
- DESNITSKAYA, A. V., 1968. *Albanskiy yazyk i ego dialekty*. Leningrad: Nauka. [In Russian]
- FOLEY, W. A., 1988. Language birth: the processes of pidginization and creolization In: *Linguistics: The Cambridge Survey*. Cambridge University Press.
- FRIEDMAN, V. A., 2017. Languages of the Balkans. In: *Oxford Research Encyclopedias*.
- HALL, R. A., 1962. The life cycle of pidgin languages. *Lingua*, vol. 11.
- KANCHOV, V., 1900. *Makedonia. Etnografia i statistika*. Sofia: Prof. M. Drinov. [In Bulgarian]

- LINDSTEDT, J., 2016. Multilingualism in the Central Balkans in late Ottoman times. In: M. MAKARTSEV & M WAHLSTRÖM (eds). *In search of the center and periphery: Linguistic attitudes, minorities, and landscapes in the Central Balkans. Slavica Helsingiensia*, vol. 49.
- LINDSTEDT, J., 2000. Linguistic Balkanization: Contact-induced change by mutual reinforcement. In: D. GILBERS, J. NERBONNE & J. SCHAEKEN (eds.). *Languages in Contact*. Amsterdam & Atlandta: Rodopi.
- МИХЕЕВА, N. F., 2014. Pidzhiny i kreolyskie yazyki: perspektivy razvitiya. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov*, vol. 1, no. 2. [In Russian]
- NICULESCU, A., 1999. *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. vol. III. Noi contribuții.
- SANFELD, K., 1930. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris.
- TSEPENKOV, M., K., 1998. *Folklorno nasledstvo*, Tom 1. Sofia: Prof. Marin Drinov. [In Bulgarian]
- WEIGAND, G., 1894., *Die Aromunen / Ethnographisch – Philologisch – Historische Untersuchungen*. Leipzig.

LANGUAGE CONTACTS AND THEIR RESULTS

Abstract. A number of scholars, as well as a wide range of non-specialists pose the question whether Bulgarian is not a creole-type language, i.e. a product of incomplete learning by speakers of other languages. This paper analyses the history of the emergence and the characteristic features of pidgin and creole languages in comparison with linguistic unions.

Keywords: language contacts; pidgin and creole languages; language unions; Balkan sprachbund

✉ **Ilya Zlatanov, Assist. Prof.**

Sofia University

Bulgaria

E-mail: Ilya.Zlatanov@gmail.com